

Мирјана Д. Бојанић Ђирковић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за српску и компаративну књижевност

ДА ЛИ МЕМОАРИ МОГУ ЛАГАТИ?

Историја мемоарске књижевности баштини неколико линија њеног развоја које су у значајној мери ревидирале класичне (канонске) поставке овог жанра на нивоу тематике, ликова, интенције за писање овог жанра, а пре свега, у домену статуса чињеничног (документарног). Деконструктивистичке и посткласичне когнитивне теорије паралелно, а са дијаметрално различите позиције осветљавале су „чињеничност“ и „истинитост“ мемоарске приче. Узимајући у обзир оба дискурса о мемоарима (књижевни и научни) настојимо да осветлимо степен поузданости чињеница и истине мемоара, те да дамо аргументован одговор на питање: „Да ли мемоари могу лагати?“, односно „Да ли мемоари морају лагати?“.

Кључне речи: мемоари, велика њрича, когнитивна психологија, посткласична наратологија

УВОД

Мемоари припадају жанровима – преплетима литерарног и документарног. Између осталог, у том структурном „преплету“ леже привлачност и популарност које уживају код читалачке публике.² Наведена својства мемоара интендирају широку читалачку публику – од обичног читаоца, преко књижевног и друштвеног историчара, социолога, психолога до, нарочито у данашње време, маргиналне друштвене категорије као што су болесници разних видова зависности.³ Термин којим се у науци о књижевности означава жанр о којем говоримо потиче из француског језика (*mémoire*) и у дословном преводу односи се на „споменицу“/ „сећања“, а она је/она су најчешће скопчана са важним историјским догађајем, односно значајним друштвеним и културним збивањима. Поједини теоретичари књижевности управо у том „разоткривању једног

1 mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

2 По оценама библиотекара, уз белетристику, класике, забавну књижевност (трилере, љубавне романе, фантастику), међу најчитанијим жанровима су и они који припадају „документарцима“ – светске завере, мемоари, дневници, биографије занимљивих личности... (Ауто)биографско-мемоарска проза честа је и на месечним, полугодишњим и годишњим листама најпродаванијих наслова издавачких кућа. (Подаци су преузети са сајта <http://www.srpskenovinecg.com/kultura/knjizevnost/21828-knjiga>, датум приступа: 6. 2. 2019) Бројност наслова мемоарских дела сведочи и о наглашеној продукцији мемоарске прозе у савременом тренутку, и о разноврсности (под)жанровских лица савремених мемоара.

3 Последњих деценија уочава се наглашена продукција мемоара бивших зависника. Њихове жанровске карактеристике биће разматране у наставку рада на примеру *Парамјарчади* Џејмса Фреја.

доба, друштвеног тренутка, ликова и улога учесника и савременика у њима”, те у „дочаравању атмосфере” налазе „најбитније одлике мемоара” (Марковић 1985: 419). Задржимо се на овом „најбитнијем” својству мемоара (тзв. „историјском интересу” мемоара (Марковић 198: 419)). Ово најважније својство мемоара се у историји књижевности, историји теорије књижевности и унутар одређених методолошких оријентација нашло на вишеструком „испиту”. Навешћемо два најзначајнија аспекта са којих је разматран мемоарски статус *сведочанства*:

1. Историја мемоарске књижевности баштини неколико линија њеног развоја које су у значајној мери ревидирале класичне (канонске) поставке овог жанра на нивоу тематике, ликова, те интенције за писање овог жанра. Навешћемо три такве линије мемоарске прозе којима ћемо посветити значајну пажњу у овом раду: мемоари бивших логораша (холокасут литература), мемоари бивших зависника и мемоари аутора оболелих од неизлечивих болести.
2. Деконструктивистичке и посткласичне когнитивне теорије паралелно, а дијаметрално различито осветљавале су „чињенничност” и „истинитост” мемоарске приче. Треба истаћи да су многе теорије унутар ове две оријентације израсле управо из мемоарског штива, те да су неки од њихових аутора уједно и писци мемоара (нпр. Примо Леви).

Чак и овакав кратак опис једне од главних карактеристика мемоара (наративног уобличавања сећања или успомена аутора на нека значајна друштвена збивања у којима је аутор учествовао или чији је очевидац био) осветљава неколико парадокса мемоара – сведочанства, као што су ауторова лична призма сагледавања догађаја или његови субјективни закључци, тенденција изношења (промовисања) одређене идеје и сл. А ови парадокси, нарочито наглашени линијама мемоарске прозе које смо претходно поменули, доводе нас до једног провокативног (или не?) питања: Да ли мемоари могу лагати? У наставку рада размотрићемо статус чињеница у мемоарима и настојаћемо да дамо адекватне аргуменате који ће осветлити наведено питање.

МЕМОАРИ КАО „ПОГЛЕД УНАЗАД”: ОТКРИВАЛАЧКА МОЋ ВЕЛИКЕ ПРИЧЕ

По канону, мемоари се пишу са веће временске дистанце од приказаних (још једном наглашавамо *истининићих*) догађаја. Изношење „запамћеног” искуства неизбежно укључује дисторзију сећања. Ако се догађај износи са веће временске удаљености, што неминовно доводи до

„кривљења” слике једног времена, догађаја, у којој мери се та „слика” може сматрати објективним сведочанством?⁴

Иако се нарочито у ери посткласичних наратолошких истраживања инсистира на продуктивности наратива у домену конструкције идентитета (Рикер 1991), осмишљавања одређених сегмената живота/живота у целини (Фриман 2006), или у реторичкој сврси (Фелан 1996), све ове благодати приче спознао је човек одмах по свом (и њеном!) постанку. Човек наративно уобличава сегменте свога живота путем малих⁵ и великих прича. Ове наративне форме разликују се по својој близини/удаљености од садашњег тренутка, односно тренутка који се наративно представља. Мала прича ближа је „садашњем” тренутку, догађају односно дешавању на које се односи и укључена је у интерактивну, конверзацијску динамику друштвеног живота. Посткласични наратолог Мајкл Бамберг (2008: 379) малу причу назива „стварном причом о нашем живом животу” која, услед близине датом догађају има најмањи степен дисторзије чињеница. Мемоари припадају другом типу наратива о животу, великим причама. Најпре, за разлику од „малих прича” које се односе на одређене сегменте живота, велика прича која је у основи мемоара настоји да обухвати читав живот и, с обзиром на то да се пише (креира) са веће временске удаљености, садржи значајан степен рефлексije која је недоступна „тренутку тренутка”. Оваквом „виђењу” велике приче подједнако су допринели и сами мемоаристи, и когнитивни психолози међу којима нарочито треба издвојити Марка Фримана (Mark Freeman)⁶ који је низом студија и монографија о *великој причи* и „приповедању по упиту” о сопственом животу осветлио другу димензију „погледа уназад” и прича удаљених од догађаја на које се односе. Иако неизбежно садржи дисторзије, велика прича („поглед уназад” са веће временске удаљености) омогућава да се узме у обзир читав временски, просторни и друштвени контекст, што резултира дубљим увидом и разумевањем. Потом, мемоарско приповедање може се означити као чин рефлексije мемоаристе, односно као налажење смисла неке значајне димензије догађаја о којем приповеда (или живота у целини), а сама мемоарска прича може се означити као чин *poiesis*-а – рестаурацијом прошлог која укључује допуњавање контекстом и другим аспектима, односно резултатом трагања, откривања, осмишљавања, дубље спознаје важног/неважног.

4 Треба поменути значајну студију о статусу сведочанства из угла фикцијске прозе (Душанић, Дуња, *Фикција као сведочанство: искуство Првој свешкој раиша у иронији српских модерностиа*, Београд: Досије студио, 2017).

5 Термин Мајкла Бамберга (Michael Bamberg & Alexandra Georgakopoulou, „Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis”, *Text & Talk*, Volume 28, Issue 3, 2008, Pages 377–396). Навешћемо неке од карактеристика малих прича на које је указао Мајкл Бамберг: мала прича је стварна прича о нашем „живом” животу (прича „тренутка тренутка”), односно језички уоквирено искуство које је блиско свакодневној реалности.

6 Поменути аспекти велике приче који се односе на њену откривалачку, продуктивну моћ разумевања могу се наћи и у Фројдовој студији *Психолошкојологија свакодневне животице*.

МЕМОАРИ О ХОЛОКАУСТУ КАО СТУДИЈЕ О РАТУ ПРОТИВ ПАМЋЕЊА

Вратимо се мемоарском корпусу који је иницирао овакве теоријске увиде. Након Другог светског рада јавља се нови тип мемоарско-аутобиографске прозе⁷ – сведочанства о тада (и до данашњих дана) најграничнијем од свих људских искустава, боравку у нацистичком логору. Управо су мемоари бивших логораша, и то, послужимо се речима Прима Левија, *сјаших* (у смислу преживелих који су се изборили са сећањем на логорске дане), који су осетили потребу и смогли снаге да говоре и сами собом сведоче, грађа су за важне студије когнитивних психолога о фалсификовању сећања, негирању стварности, а преживели логорашу су, према увидима поменутих научника, имали психички интерес за оваква фалсификовања и „рат против памћења”.⁸

Две су опште интенције мемоариста – бивших логораша за наративно уобличавање најграничнијег од свих људских искустава:

1. унутрашње ослобађање субјекта (што је још један од разлога окретања когнитивних психолога оваквој грађи);
2. похрањивање сведочења о најмрачнијем делу светске историје.

Веза са класичном мемоарском књижевношћу остварује се највише путем интенције мемоаристе да не говори само у своје име, односно да свом сведочењу да печат мисије. Потом, овакви мемоари такође су резултат упитаности над одређеним догађајима из свог живота, односно резултат су „погледа уназад”. Њихова специфичност углавном се налази на формалном плану; ови мемоари неретко могу бити фрагментарни, тј. сачињени из низа кратких неуланчаних прича.⁹

Један од најпознатијих мемоариста – преживелих логораша и уједно значајан теоретичар овог жанра јесте Примо Леви.¹⁰ Међутим, Леви је у исти мах специфичан мемоариста – преживели логораш јер га, поред несавладивог нагона ка сведочењу, одликује и другачији метод „одржања” субјекта у логорским условима: Леви не припада онима који су спас тражили у вери. С друге стране, Леви припада типу мемоариста – бивших логораша које Пол Рикер (2000) одређује термином *морално сведока*, односно жртве која носи и физичке трагове прошлости, што на плану приповедања резултује (у овом случају легитимним) приповеда-

7 Овакво, шире одређење прозе документарног карактера за које смо се определили потиче од Душана Иванића (1995).

8 О ширем идентификовању фактора који могу да измене садржај запамћеног опширније в.: Freeman, Mark, „Too Late: The Temporality of Memory and the Challenge of Moral Life”, *Journal fur Psychologie*, 11, (2003), 54–74.

9 Ова формална карактеристика резултат је унутрашњег ослобађања фрагмената сећања по њиховој неодложности.

10 О топосима мемоара и романа о холокаусту опширније в. Костић, Александар, *Фиџуре иреображаја у књижевном делу Данила Киша и Прима Левија (од књижевне ипоетике до културне антропологије)*, докторска дисертација, Београд, 2016.

чевим афективним и моралним учешћем у причи коју приповеда. Два типа бивших логораша на које се односи синтагма чувене хрестоматије есеја Прима Левија, „потонуле” и „спасене”, повезује борба са одлагањем увида/погледа уназад. Говорећи у име преживелих, Примо Леви имплицитно указује на њихову „повлашћеност” за изношење дубље истине о једном делу светске историје. Међутим, та „обавеза сведочења” колико год може допринети унутрашњем ослобађању субјекта, исто тако може допринети увиду који боли. Управо је бол разлог одлагања увида, односно несведочења, некреирања мемоарске приче. Повратак заробљеника животу ван логорских граница допринео је буђењу мислећег бића и расту бола који често постаје неподношљив (о чему сведоче „потонули”, они који су себи услед неподношљивог бола одузели живот). У овом контексту, Примо Леви и други мемоаристи – бивши логораша припадају онима који не воде „рат против памћења”, већ „рат за памћење”, без обзира на субјективан удео у причи. У контексту овакве мемоарске грађе когнитивни психолози осветлили су другу страну наративне рефлексije. Запамћено искуство нуди широку разноврсност емоција, те искуства која раније нису била трауматична, накнадном спознајом могу добити печат трауме. Колико „поглед уназад” може допринети налажењу извора истинског испуњења, у истој мери он може допринети и увиду који боли, односно „наративном сраму”.

МЕМОАРИ (БИВШИХ) ЗАВИСНИКА: ФРЕЈЕВА ТЕОРИЈА ДЕТАЉА И РАЗЛИКА

Мемоарско-аутобиографска проза Кристијане Ф. (односно Кристијане Фелшеринио¹¹) оцртала је контуре једном, у данашње време изузетно популарном типу савремене прозе – мемоарима бивших зависника. Реч је о жанровском лику мемоара у чијој је основи интроспективна прича бившег зависника који одбија да себе види као жртву, те који узима пуну одговорност за своје поступке, што је у многоме приближава приручницима о самопомоћи. У питању је *суштински* (нимало случајно наглашено) истинита прича, настала ауторовим погледом уназад на свој живот. Овome треба додати да су мемоари бившег зависника често резултат интенције аутора да се личним гласом укључи у дебату о проблему зависности и да подстакне појединце да се ухвате у коштац са овим проблемом. Иако ови мемоари не сведоче о важном историјском

11 О делу *Ми деца са станице Зоо* као мемоарима који сликају наличје немачког друштва 80-их година 20. века и његов контрадикторан социокултурни став, са тежиштем на судбини колективног лика – хероинског зависника, те о техници књижевне монтаже и ефекту вишеструког представљања стварности у овом делу опширније пишемо у раду *Лица Кристијанине мемоарске прозе* (Наука и савремени универзитет 8: зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, 2019, у штампи). У поменутом раду говоримо и о интенцијама мемоариста – (бивших) хероинских зависника, о ангажованом карактеру овог типа мемоара, те о њиховој жанровској интерференцији са приручницима о (само)помоћи.

догађају, њихово приповедање о важном друштвеном проблему не представља исклизнуће из традиционалног канона мемоара. Занемаримо на тренутак ауторску публику ових дела и интенције мемоаристе и усмеримо се на њихову полемичку ноту са жанровским карактеристикама мемоара. Ако њихов садржај сачињавају успомене (бившег) зависника од наркотика и алкохола, онда с пуним правом можемо поставити питање: да ли, и у којој мери, овакви мемоари лажу?

У односу на хроничко бележење чињеница о историјским догађајима, што је, примера ради, у основи наших мемоара 18, 19. и првих деценија 20. века, у типу мемоара бивших зависника хронички се бележе утисци и осећаји. Овим мемоаристима важан је тренутак активирања и интензивирања сваког чулног утиска јер је управо буђење чула један од видова победе над зависничком отупелости.

Међу савременим мемоарима овог типа, највећу популарност, али уједно и највише контроверзи носи дело *Парамјарчаг* (*A Million Little Pieces*, 2007) Џејмса Фреја (James Frey), америчког публицисте, писца и (бившег) хероинског зависника. Контроверзе се не односе само на садржај *Парамјарчаги*, већ и на његову жанровску одредницу. Од свог првог издања, *Парамјарчаг* Џејмса Фреја понела је експлицитну жанровску одредницу мемоара. Ови мемоари бившег зависника више од десет година су на листи десет најпродаванијих књига у Америци. По њиховом објављивању Џејмс Фреј је стекао огромну популарност, али, убрзо, и огромне критике због експлицитног жанровског одређења свог дела које у домену чињеница не кореспондира са каноном класичних мемоара. Уредници сајта *The Smoking Gun* дошли су у посед медицинској и судској документацији о Фрејевом боравку у рехабилитационом центру и у затвору, те су изнели низ неподударности¹² између чињеница у документима и чињеница у мемоарима; чак су захтевали да се Фреј одрекне мемоара као жанровског одређења свог дела.¹³ Опра Винфри је дело *A Million Little Pieces* избацила из свог књижевног клуба, назвавши га *A Million Little Lies*. Међутим, Џејмс Фреј се овој полемици прикључио не само као аутор, већ и као теоретичар мемоара специфичног типа коме припада његова *Парамјарчаг*.

Као текст – сведочанство о успешном лечењу зависника од наркотика и алкохола, *Парамјарчаг* задовољава основне критеријуме мемоарског канона: приповедани догађаји су истинити и важни су и за појединца, и за шири аудиторијум. Међутим, сви догађаји који су претходили Фрејевом лечењу и који су били саставни део процеса (из) лечења исприповедани су на начин како су доживљени и проживљени.

12 Неподударности између чињеница из живота и оних унетих у мемоаре тичу се смрти Фрејеве девојке (страдала је у саобраћајној несрећи коју није изазвао мемоариста), претеривања у времену проведеном у затвору (Фреј није провео у затвору 87 дана, већ свега неколико сати), ауторове тврдње да му је зуб извађен без анестезије и др.

13 Polemica у вези са *Парамјарчаги* Џејмса Фреја резултовала је петицијом читалаца чији је циљ обавезивање издавача да до танчина провере истинитост података у мемоарима које желе да публикују.

Џејмс Фреј у поговору другом издању *Парамитарчаг*, у форми кратког есеја о мемоарском жанру износи своју теорију чињеничности и истинитости догађаја својих мемоара: „*Парамитарчаг* је књига мојих (подв. М. Б. Ђ.) сећања на време проведено у центру за одвикавање од алкохола и дроге”; (Фреј 2007: 379) „То је прича коју не бих могао да напишем да нисам преживео живот какав сам проживео.”; „Моји мемоари представљају комбинацију чињеница о мом животу и извесног домишљања. [...] То је субјективна истина, измењена у мом опорављеном уму. (подв. М. Б. Ђ.)”. (Фреј 2007: 378) Из угла когнитивне психологије, процес памћења обухвата перцептуални инпут, индивидуалну трансформацију перцептуалног инпута и његову елаборацију путем различитих облика приповедања. Пренето на стваралачку раван настанка мемоара, пишући ова дела писци реконструишу прошлост, а поменуто реконструисање неизбежно укључује и филтрирање, нарочито кроз призму тренутних жеља и потреба, и ре-креацију. Интенција мемоаристе Џејмса Фреја јесте дати један приручник о самопомоћи утолико кориснији јер је у својој основи аутентично сведочанство појединца (бившег зависника) о успешном излечењу. Из угла интенције мемоаристе, те са аспекта когнитивне психологије, Фрејева измена одређених чињеница је *a priori* неизбежна, често „несвесна” јер успомене приповеда „измењен и опорављен ум”, а каткад и тенденциозна што, опет, није страно ни класичним мемоарима са историјским догађајем у основи.¹⁴ Интересантна је чињеница да, међу Фрејевим претеривањима, има и оних којима се додатно наглашава груба слика о њему као зависнику. Међутим, и ова „претеривања” су у контексту мемоара бивших зависника легитимна јер је развијање грубе слике о себи психолошки метод самопомоћи (сузбијања, превладавања, односно „*coping mechanism*”). Пишући мемоаре Фреј се држао управо те слике коју је о себи развио током лечења.

Мемоари бивших зависника својом техником приповедања излазе из канона класичне мемоарске књижевности. *Парамитарчаг* Џејмса Фреја написана је техником унутрашњег монолога која неретко прелази у ток свести, па чак и у аутономни монолог.¹⁵ Унутрашњи монолог атипична је форма мемоара (Кон 1978). Међутим, ова техника је инхерентна (под)типу мемоара о којем говоримо јер сведочанство бившег зависника (у овом случају Џејмса Фреја) је исповест „располућеног ума”, те је најприродније да буде изложена непосредно, шапатом (под) свести самог аутора. Између осталог, оваква техника Фрејевих мемо-

14 Украшавања („чишћења”) мемоарско-аутобиографске приче ипак нису табу тема у контексту ове прозе. И истраживачи овог жанра, али и сами писци неретко су указивали на овај (легитиман) поступак. Душан Иванић (1995: 61) у монографији *Облик и вријеме* закључује да је спој документарности и релативности генолошка, иманентна одлика мемоара с обзиром на то да чињенички поуздан материјал организују естетски. Навешћемо и пример писца који је на овом трагу коментарисао стваралачки поступак мемоариста: „Изуолује се, у ствари, једна од наших верзија – она која нам највише одговара, разуме се. Као да смо склопљени од многобројних, мање-више различитих личности, па смо због јасноће и прегледности изабрали да исповедамо једну од њих – најбољу, разуме се.” (Борислав Пекић)

15 Термин Дорит Кон (1978, одосно 2008).

ара допринела је ефектнијем дејству *Парамџарчади* на читаоце од било какве објективне студије о болестима зависности.

Вратимо се на наслов-питање. Како не постоји поновна репрезентација прошлости „као што је било”, мемоаристи неминовно лажу. Али путем приче (наративне рефлексije) понекад можемо подробније проучити неке детаље из прошлости и тако нашем искуству придодати нов аспект. Мемоари (односно мемоаристи!) неминовно лажу, али велика прича, упркос дисторзији прошлости, носи продуктивну моћ њеног разумевања.

Мемоари бивших зависника чак укидају потребу за постављањем питања истине и лажи у мемоарима. Усмерени ка унутрашњој борби мемоаристе, они недвосмислено сликају истину – његову, субјективну, парадоксално једину легитимну истину.

ПУКОТИНА КАО ПАРАДОКС СПОЈА ДОЖИВЉЕНОГ И ЗАПИСАНОГ

Иако *Живош у мрачним временима*¹⁶ својим насловом активира хоризонт жанровских очекивања класичних историјских мемоара, Ернст Павел нипошто не припада типу класичних мемоариста-хроничара. Како сведочи Миријам Павел, коауторка *Живоша у мрачним временима*,¹⁷ основне карактерне црте Ернста Павела биле су бунтовност (неконформизам) и неуклопивост. Садржај мемоара открива нам да је Ернст Павел био и избеглица у себи самом, те да је пишући мемоаре вишеструко истраживао свој национални, верски и лични идентитет.¹⁸ Стога је разумљиво што се у *Живошу у мрачним временима* хроничарски наративни ток укршта са интроспективно-есејистичким, при чему оба врве од филозофских коментара.

Писању *Живоша у мрачним временима* Ернст Павел приступа као информисани читалац мемоара. Захваљујући његовим/приповедачевим коментарима сазнајемо да је, уз све поменуте интенције за писање

16 Мемоари *Живош у мрачним временима* Ернста Павела су више пута били на листи најчитанијих књига недеље и књига месеца у библиотекама широм Србије. Примера ради в. <http://www.biblioso.org.rs/ci/vest/knjiga-nedelje-zivot-u-mracnim-vremenima> (2. 2. 2019).

17 Миријам Павел, ћерка Ернста Павела, написала је последњу главу мемоара *Живош у мрачним временима*. „Остатак” Павелове приче испричан је с њене тачке гледишта. У последњој глави мемоара *Живош у мрачним временима* Миријам Павел приказује Ернста Павела као узорног супруга и пожртвованог оца. Иако, како записује поменута коауторка Павелових мемоара, мемоариста жели да се његови мемоари заокруже помињањем најважнијих догађаја из остатка његовог живота (од тренутка операције канцера, када је престао да пише, па надаље), Миријам Павел се водила другачијом интенцијом, те је последње странице посветила изградњи узорног портрета мемоаристе. Стога на плану обликовања лика мемоаристе ова глава носи одређене дискрепанције.

18 Павел себе одређује као немачког Јеврејина који није ни потпуни Немац, ни потпуни Јеврејин. Како овом проблему Павел приступа кроз призму јеврејског питања („отуђење и маргинализација сами по себи основно су обележје јеврејске нације”), разматрање овог проблема захтева комплексну анализу те треба бити предмет засебног рада.

мемоара, Павелова намера и (књижевно) теоријске природе јер својим делом жели да преиспита флуидност/порозност граница мемоара, прецизније, порозност границе између фикције и нефикције, на којој се темељи жанр мемоара. Према Павеловом виђењу, највећи изазов мемоара јесте претварање у приповест пукотине између проживљеног и запамћеног.¹⁹ Овим се Павел непосредно укључује у полемику коју воде мемоаристи и есејисти у вези са статусом „истине” у „сведочанствима”. Мемоари „откривају прикривајући” и „прикривају откривајући”, те је и само читање мемоара ништа друго до спекуларно, искривљено читање нечијег сећања, живота. Стога поменута пукотина представља подједнак изазов мемоаристи и његовом читаоцу; док мемоариста догађај „боји властитим избором чињеница.” (Павел 2014: 276), читалац трага за интенцијом таквог избора, те залази иза, у тишину празних, прећутаних места из живота мемоаристе. Превазилажење пукотине између доживљеног и запамћеног при мемоарском читању живота деформише се у истом степену без обзира на тип читаоца догађаја, сећања, живота (мемоаристу или његовог читаоца). Али, парадоксално, у оба случаја „искривљења” и исклизнућа су легитимна.²⁰

Са писањем мемоара Ернст Павел почиње од тренутка када му је први пут постављена дијагноза рака на плућима. Готово по канону мемоара као велике приче, о чему је писао Марк Фриман, писање *Живоша у мрачним временима* одвија се са одстојања од уобичајене свакодневице просечног човека; Павел мемоаре пише већином у болничкој соби, на болничком кревету. Сазнање о болести и спознаја блиске смрти преломни су тренутак за Павелову одлуку о погледу уназад и рекапитулацији свога живота.²¹ Међутим, уз пуно знање о релативности поузданости и објективности чињеница, Павел својим коментарима алудира на то да садржај његових мемоара нипошто неће бити објективна и пука рекапитулација преживљених и проживљених догађаја, доживљаја, стања. Издвојићемо још неке ауторове коментаре који се односе на статус објективности и истине у мемоарима, те на његово виђење овог жанра:

1. „вероватно је реч о мом претеривању и мом произвољном тумачењу, пре него о чињеничном сећању на тај први тренутак, иако је сећање произвољно чак и кад се највише држи чињеница.” (Павел 2014: 13)
2. Мемоари нису „прежвакавање прошлости”. (Павел 2014: 14)

19 Уп. „Пукотина која раздваја проживљени живот од оног записаног, пред читаоца поставља изазов.” (Павел 2014: 276.)

20 У појединим одељцима мемоара Павел се експлицитно дотиче проблема памћења: „Колико се дубоко може веровати памћењу?”; „Али, памћење је непоуздан процес стварања: колико је близу стварности оно чега се сећам да сам доживео?” (Павел 2014: 91, 92)

21 Погледом уназад Павел (2014: 15) долази до разних накнадних спознаја у вези са родитељима: „Да су моји родитељи, с друге стране, сигурно гадно кварили, нешто је што могу схватити тек ако се окренем уназад.”

3. Свестан да је повратак прошлим догађајима много више од хронологије чињеница, Павел записује следеће: „Да се вратим у време кад је почео мој живот – у Београд, 1934. У село, у тврђаву, и у стање ума. (подв. М. Б. Ђ.)”. (Павел 2014: 18)

Заправо, сам процес писања мемоара Ернст Павел изједначава са трчањем којим се залази у сваки кутак (живота). Међутим, како се „брзо” трчи, детаљ се може само препознати, назрети. Поменуто „трчање” (писање мемоара) није ништа друго до скупљање утисака на дугој стази (живота); уједно, оно је и натицање, те се зато брзо трчи. Мемоариста *Живота у мрачним временима* надмеће се са животом; у последњој глави мемоара сазнајемо победника те трке.

ЗАКЉУЧАК

Без обзира на тип мемоара, у његовој основи је стварни свет, са стварним личностима и догађајима. „Стварни” свет мемоара сачињен је од сећања на догађај, доживљај, личност. За истинитост приказаног јамчи мемоариста. Сећање је и документарни и наративни састојак мемоара; тачније, документарни састојак мемоара, сећање, наративно је уобличен. Узимајући у обзир и класичне канонске одлике мемоара, и савремене когнитивне студије о човековом памћењу, можемо закључити следеће: без обзира на тип догађаја који приказују (историјски, приватни), без обзира на тип мемоаристе (хроничара, моралног сведока, „подвижника” који се преображава од преступника и зависника у социјално интегрисаног појединца и „покајника”), на његову интенцију (да сведочи, да похрани, да помогне зависницима) или на морфолошки лик мемоара (обимније наративно дело испричано са позиције свезнајућег, а објективног приповедача или, пак, фрагментарни лик исприповедан техником унутрашњег монолога или током свести), мемоари морају лагати. Памћење је несавршено, те је мемоариста неизбежно рекреатор прошлог. Упоредјујући поджанровске типове мемоарске прозе, парадоксално истинитије делују баш они мемоари који су усмерени на доживљај и који су исприповедани унутрашњим монологом. Такође, без обзира на тип мемоара, они увек остају непроцењив, мада у великој мери несигуран извор информација за историчаре, социологе, етнологе, етнографе, али, за обичног читаоца, они ће увек бити сликовито, дирљиво, брутално искрено, невероватно смело, отрежњујуће, инспиративно сведочанство.

Извори

Фреј 2007: Dž. Frej, *Paramparčad*, Beograd: Odiseja, 2007.

Павел 2014: Е. Pavel, *Život u mračnim vremenima: мемоари*, превод Indire Funduk, Београд: Clio, 2014.

Леви 2002: Р. Levi, *Potonuli i spaseni*, превод Elizabet Vasiljević, Београд: Clio, 2002.

Литература

Бамберг 2008: М. Bamberg, А. Georgakopoulou, „Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis”, *Text & Talk*, Volume 28, Issue 3, 2008, Pages 377–396.

Иванић 1995: Иванић, Душан, *Облик и врјеме*, Ниш: Просвета, 1995.

Д. Кон, „Autonomni monolog”, *Treći program Radio Beograda*, br. 137–138, I–II/2008).

Е. Quinn, *A Dictionary of Literary And Thematic Terms*, New York, 2006.

С. Ж. Марковић, „Мемоари”, Група аутора, *Реџник književnih termina*, Београд: Nolit, 1985, стр. 419.

Р. Ricoeur, „Narrative Identity”, *Philosophy Today*, Volume 35, Issue 1, Spring 1991, 73–81.

Ј. Phelan, *Narrative as Rhetoric*, Ohio State: Ohio State University Press, 1996.

Р. Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris: Seuil, 2000.

М. Freeman, „Life 'On Holiday””, *Narrative Inquiry*, John Benjamins Publishing Company, 16:1, 2006, 131–138.

М. Freeman, „Must Memoirs Lie?: Discerning the Deeper Truths of Life Stories”, 2010. <<https://www.psychologytoday.com/us/blog/hindsight/201004/mustmemoirs-lie>>. 15. 2. 2018.

Д. Cohn, *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*, Princeton University Press, 1978.

Мириана Боянич Чиркович / МОГУТ ЛИ МЕМУАРЫ ВРЕСТИ?

Резюме / Историја мемуарске литературе всја неколико линија ње развоја које у значајној мери ревидирали класичке канонске основе овог жанра на нивоу тематике, образа, интенције писања овог жанра, а пре свега у оквиру статуса факта (документарног). Деконструктивистичке и посткласичке когнитивне теорије паралелно и дијаметрално по различитим правцима осветљавале „фактичност” и „истинитост” мемуарског причања. Имајући у виду овај дискурс о мемуарима (литературни и научни) покушавамо објаснити степен поверења у факте и истинитост мемуара, и дајемо аргументовани одговор на два питања: „Могу ли мемуари лгати?” и „Должни ли мемуари лгати?”

Кључеве речи: мемуари, велики причања, когнитивна психологија, посткласичка наратологија

Примљено: 1. септембра 2019.

Прихваћено за штампу октобра 2019.